

999
FOGOLY

999 FOGOLY

AZ ELSŐ AUSCHWITZI
NŐI TRANSZPORT TÖRTÉNETE

HEATHER DUNE MACADAM

A fordítás alapja:
Heather Dune Macadam: 999: *The Extraordinary Young Women of the First Official
Transport to Auschwitz*

Published by Arrangement with KENSINGTON PUBLISHING CORP., NEW YORK, USA
and ANDREW NURNBERG LTD–BUDAPEST
All Rights Reserved

Copyright © Heather Dune Macadam, 2020

Fordította: © Kenyeres Anna, 2020

Szakmailag lektorálta: Szécsényi András

Szerkesztette: Sebes Katalin
Borítóterv: Dusik Mónika
Borítófotó: Friedman családi fotó,
Edith Grosman gyűjteményéből

A könyvben lévő fotók jogainak tisztázására a kiadó mindent megtett,
ám mivel történelmi fotókról van szó, nem minden esetben van egyértelmű jogtulajdonos,
a képjegyzékek tartalmazzák a tisztázott jogtulajdonosokat.

HVG Könyvek, Budapest, 2020
Kiadóvezető: Budaházy Árpád
Felelős szerkesztő: Krausz Veronika
www.hvgkonyvek.hu

ISBN 978-963-304-976-1

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni,
adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképezési
úton vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

Kiadja a HVG Kiadó Zrt., az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
Felelős kiadó: Szauer Péter

Nyomdai előkészítés: Kedves László

Nyomás: Generál Nyomda Kft.
Felelős vezető: Hunya Ágnes

Edithnek
Lea és Adela emlékére

Tartalomjegyzék

Előszó a magyar kiadáshoz (<i>Fahidi Éva</i>)	11
Előszó (<i>Caroline Moorehead</i>)	15
A szerző előszava	21
Főbb szereplők	27
Első rész	31
Második rész	135
Harmadik rész	287
Hazatérések	317
A továbbiak	325
Zárszó	341
Köszönetnyilvánítások	343
Fényképek és illusztrációk	349
Archívumok	352
Felhasznált irodalom és források	353
Jegyzetek	356
Név- és tárgymutató	374

A történelem nagy részében az „ismeretlen szerző” nő volt.

VIRGINIA WOOLF¹

Egy társadalomról az árulja el a legtöbbet, hogy miként bánik
az asszonyokkal és a lányokkal.

MICHELLE OBAMA²

A nőnek kell megírnia magát. A nőnek kell a nőről írnia és
a nőket kell beavatnia az írásba [...] A nőnek [...] kell belépnie
a szövegbe éppúgy, mint a világba és a történelembe is.

HÉLÈNE CIXOUS³

Előszó a magyar kiadáshoz

Fahidi Éva

A GAZDAG HOLOKAUSZTIRODALOM ritka gyöngyszemét tartjuk kezünkben. 2021-ben Auschwitz-Birkenau felszabadulásának 76. évfordulóját ünnepeljük, és az első hivatalos női csoport története, a Szlovákiából elhurcolt kislányoké, most jelenik meg. Eljátszhatnék a gondolattal, lehetett volna más nemzetiségű csoport is az első: francia vagy dán, avagy 1944-ben akár már magyar is, de maradjunk csak a történelmi hűségnél.

Az író nagyon alapos munkát végez az igaz történetek feltárásában és megőrzésében, de közben ábrázolni is képes ezeknek a nagy szeretetben, féltő környezetben nevelt kislányoknak az átváltozását, ahogy fokozatosan alkalmazkodnak a körülményekhez, eldurvulnak, és tudomásul veszik, hogy nem a saját életüket élik, hanem fogolyszámot viselnek az alkarjukra tetoválva. Az ő életük nem ez: ők megmaradtak anyukájuk szófogadó, jó kislányának. Az a gonoszság, amellyel fürdéskor elkergetnek maguk közül egy csontsovány gebét – menj innen, nem akarunk látni, olyan ronda vagy –, nem az övék. Mert ők sosem lesznek ilyenek. Ők még csinos, ápolt nők. Egyszer egy héten, amikor a leheletnyi kenyéradaghoz marmeládos margarin a vacsora, az arcukra kenik a margarint. Ők még szépek lesznek, csinos nők. És hazamennek. Nem a kéményen keresztül.

És vajon hányadik transzportba tartozott az a szlovák kápó, akivel mi először találkoztunk, aznap, amikor megérkeztünk? A hangosbemondó többször is elismételte délelőtt: „Nyugalom, nyugalom!” Ne nyugtalankodjunk, nincs okunk aggodalomra, mert mire beköszönt az áhított este, a szétszakított családok újra együtt lesznek, minden gyerek a szüleivel, de legalább az egyikkel, az elveszett csomagok megkerülnek, csak nyugalom, nyugalom...

Aztán eljött az este. Majd a második, és még mindig nem találkoztunk a szeretteinkkel. A hangosbeszélő pedig egyre csak azt szajkózta: „Ruhe! Ruhe!” Már két napja nem tudtunk róluk, nagyon nyugtalanok voltunk: hol lehetnek, mi történt velük, és végre kitől tudhatjuk meg az igazságot? Mi voltuk ott, a debreceni kislányok, akiket kirángattak az iskolapadból, hogy ide hurcoljanak, a dögletes levegőbe, ahol nincs víz, és hát a latrina...! Lekopaszítva nem ismertük meg egymást, de magunkat sem. Amikor megláttuk a fizimiskánkat a barakk ablakában, harsány nevetésre fakadtunk.

Volt ott egy velünk egyidős kislány, aki „bennfentesnek” látszott, már sokkal jobban berendezkedett, mint mi, úgy viselkedett, mint aki tudja, mi zajlik körülöttünk. Őt kellett megkérdeznünk:

– Hol vannak a többiek, akik tegnapelőtt velünk együtt érkeztek a rámpára?

A szemünkbe nevetett, és felmutatott a füstre:

– Ott – felelte –, nem vettétek még észre, hogy ez egy haláltábor?

– Mit vétettünk neked, hogy ilyen rémtörténetekkel traktálsz? Ki hiszi ezt el? Ki tudja elképzelni az anyját, apját, testvérét a füstben?

– Pedig éppen ez az igazság. Én 1942 óta vagyok itt. Öten voltunk a testvéreimmel, és már csak én élek közülük. Ti még iskolába jártatok, moziba, színházba, meleg kabátotok volt, csizmátok és kesztyűtök, miközben itt nem volt semmi, egyetlen barakk sem, csak a hó, az SS és a kutyák.

El kellett hinni, ez volt az igazság. Vajon ő is az első transzporttal érkezett Szlovákiából, és róla is szól mindaz, ami ennek a könyvnek a lapjain olvasható? Vajon mire emlékezett, látta-e vele együtt érkezett testvéreit, vagy barátnőjét, amint széttépték a kutyák, vagy éhen halt, vagy megfagyott, esetleg tífuszos lett... De bárhogy is mindannyian egyforma borzalmakat éltünk át Birkenauban. Pedig mindnyájan ártatlan babának születünk, és tiszta lappal lépünk az életbe...

Volt alkalmam elgondolkodni azon, mi szörnyűbb: ha egyedül kell meghalni, a megszokott szerető család nélkül, kivert kutyaként, vagy legszeretettebb véreim körében, látva a tekintetükben a szemrehányást, hogy nem szerettem őket eléggé, mert nem tudtam megkímélni attól, hogy így kelljen szenvedniük. Hiába kérdeztem a Mindenhatót, az Örökkévalót, az Úristent, Krisztust, Szűz Máriát és összes szentjeit, hol voltak, amikor apámat, anyámat, de még a 11 éves kishúgomat is elgázosították, mi volt az az óriási vétkük, ami miatt így kellett meghalniuk?

Hogyan kerültünk mi ide a borzalmaknak ebbe a mocsaras poklába? Egy rettenetes út után. A marhavagon falának repedésén ki lehetett látni. Minél kisebb szelete látszott a tájnak, annál nagyobb volt az aggodalom, hogy vajon mi az, ami nem látszik. A bizonytalanság a legrosszabb, rosszabb még a biztos rossznál is, hiszen bármi megtörténhet.

Auschwitz-Birkenau azonban nem sokáig maradt talány azok számára, akik odaérkeztek. Hamar meg lehetett fejteni, hogy az a rettenetes szag, amely a kéményekből éjjel-nappal áradó fekete füstoszlopot kíséri, az égő emberi hús szaga.

De nemcsak a négy krematórium négy kéményéből dőlt a füst, hanem Auschwitz-Birkenau különböző korszakaiban a közvetlen közelből is, amikor több volt a hulla, mint a kemencék kapacitása, és nyílt lángon égették a holttesteket, miután benzinnel lelocsolták őket. Vajon milyen magasra szállt a szag? Vajon érezték-e a szövetséges pilóták, amikor bombáztak bennünket – de nem az Auschwitzba vezető vasútvonalat, amely érthetetlen módon mindvégig sértetlen maradt, valamiért azt nem bombázták a Szövetségesek –, és a tábor gondos üzemeltetői jelző léggömbökkel mutatták a láger határait, nehogy bármi kétség támadjon?

Tudom, milyen kinézni a marhavagon falának repedésén, meglátni azt a szeletet a birkenauai rámpából, ahová a vonat begördül, és érezni azt a gyomorszorítást, ami ATTÓL a perctől kezdve hűsége kíséretére lesz az embernek.

Nem lehet állandó (halál)félelemben élni. De mi a neve annak a rettegésnek, ami szünet nélkül jelen van, az a hidegség az ember gyomra táján, az a sötétség, ami nappal is elkíséri, az a súlytalanság, parttalanság, üresség, ami kiszívja mindenből a tartalmat, ami mindent elront, egy pillanatnyi nyugalmat sem enged. Mindig gondol az ember valamire, nem is tud másra gondolni, csak arra a valamire, ami test nélküli, szín nélküli, értelem nélküli, érzület nélküli, ordítani és zokogni kell tőle, nincs tőle menekvés. Mennyit félt az ember, amíg visszaért Szlovákiába vagy Magyarországra, ha egyszer elvitték Birkenaubába?

59 évig egy hangot nem tudtam róla mondani, egy betűt nem tudtam róla leírni. Nem úgy, mint számos, akár ebben a könyvben megszólaló túlélő, akiből már akkor kiszakadt a borzalmas élménytömeg, hogy talán leadjanak valamit a nyomasztó teherből. Aztán nálam is átszakadt a zsilip. Nem volt más szavam, más gondolatom, csak Birkenauról kellett beszélnem,

eszelősen, mint egy megszállott. Elfogadni sosem lehetett, ahogyan megérteni sem, pedig már nyolcszor mentem vissza saját akaratomból. Keresek ott valamit, nem tudom, hogy mit, de meg kell találnom, mert így nem lehet élni, ezzel az el nem hangzó válasszal, a kiürült világgal. Auschwitz-Birkenau óta értelmét veszítette a világmindenség, benne a szépség: a harmónia, a művészet, a virágok illata. Maradt még egyáltalán valami? Talán a gyerekkacaj és a szabadon szálló gondolat. Ha egyszer lesz egy világ, amely el tudta felejteni, amit elkövetett, talán ebből a szárnyaló, szabad gondolatból tud majd újraéledni.

Előszó

Caroline Moorehead

NINCSENEK ÉS SOHA NEM IS LESZNEK pontos számadataink arról, hány embert deportáltak Auschwitzba 1941 és 1944 között, és hányan pusztultak el ott. A legtöbb kutató egyetért abban, hogy körülbelül egymillió főről lehet szó. Heather Dune Macadam viszont pontosan tudja, hány nő érkezett az első vonaton Szlovákiából 1942. március 26-án a lágerbe. Gondos kutatómunkával és a túlélőkkel készített interjúkból azt is kiderítette, hogy a csaknem ezer zsidó nőt és lányt, akik közül néhányan alig voltak 15 évesek, 1942 tavaszán gyűjtötték össze Szlovákia egész területéről. Azt ígérték nekik, hogy a kormánynak dolgoznak majd Lengyelország megszállt területein, és csak néhány hónapig lesznek távol. Csak nagyon kevesen tértek vissza közülük.

Kutatásaihoz az izraeli Jad Vasem Intézet listái mellett felhasználta a USC Soá Alapítvány Vizuális Történelmi Archívumában (USC Shoah Foundation Visual History Archive) tárolt felvételeket, a Szlovák Nemzeti Levéltárban (Slovenský Národný Archív) fellelhető beszámolókat, továbbá felkereste a még élő érintetteket, valamint a túlélők családtagjait és leszármazottait. Így nem csupán az első transzportban szállított nők hátterét ismerte meg, hanem a táborlakók mindennapi életének – és halálának – körülményeit is. Feladatát megnehezítette, és eredményeit még lenyűgözőbbé teszi, hogy sok feljegyzés és dokumentum elveszett, a meglévőkben pedig különféle beceneveken és sokszor eltérő írásmóddal tüntetik fel a deportált nőket. A II. világháború óta eltelt hosszú idő sem kedvezett a kutatómunkának, ahogyan a holokausztról és a haláltáborokról írni sem könnyű, miként a szerző maga is említi. Heather Dune Macadam él az írói szabadsággal, újragondolja az egyes jeleneteket és párbeszédeteket, ezáltal közelebb hozza az olvasóhoz a történetet.

AZ IG FARBEN 1940–41 telének vége felé úgy döntött, hogy Auschwitzba telepíti szintetikus gumit és üzemanyagot előállító új gyáregységeit. Előnyt jelentett, hogy a település közel fekszik egy nagyobb vasúti csomópont-hoz és több bányához, valamint bőséges vízkészletek álltak rendelkezésre a környéken. Auschwitz ezenfelül feladatul kapta, hogy járuljon hozzá „a zsidókérdés végső megoldásához”: a kényszermunka mellett arra is alkalmassá kellett tenni, hogy a rabokkal minél gyorsabban végezhesse, és a holttestüktől hasonló hatékonysággal szabadulhassanak meg. Miután szeptemberben az első kísérletben a ciánsav, vagy más néven Zyklon B, hatékonyan bizonyult 850 fogoly elgázosításában, a tábor első parancsnoka, Rudolf Höss úgy vélte, ez jó válasz lesz a „zsidókérdésre”. A láger orvosai biztosították róla, hogy az elgázosítás „vértelen”, így alkalmasnak találta arra, hogy embereit megkímélje a kellemetlen tapasztalatok okozta traumától.

Először azonban fel kellett építeni a tábort. Egy dr. Hans Stosberg nevű építészrt kérték fel a tervek elkészítésére. 1942. január 20-án a *Reichssicherheitshauptamt* (Birodalmi Biztonsági Főhivatal) a wannseei konferencián előadott becslése szerint a megszállt Európában közel 11 millió zsidó élt. Ahogyan az SS-ranglétra második helyén, közvetlenül Heinrich Himmler mögött álló Reinhard Heydrich fogalmazott, „a végleges megoldás folyamán [...] megfelelő vezetéssel és alkalmas módon munkára kell fogni” ezeket az embereket.¹

Azokat, akik túl gyengék, túl fiatalok vagy túl öregek a munkavégzéshez, azonnali megsemmisítésre ítélték. Az erősebbeket előbb dolgoztatni kívánták, de végül őket is megölni szándékoztak, mivel „kétségtelenül a legellenállóképesebb részről van szó”, amely „természetes kiválasztódást mutatva, szabadon bocsátása esetén egy új zsidóság magjának tekinthető”.²

Az első csatlós állam, amelyből a deportálások megkezdődtek, Szlovákia volt. A terület több mint ezer éven át a Magyar Királysághoz tartozott, majd az I. világháborút lezáró trianoni döntés után Csehországhoz csatolták. „Független” országgá 1939-ben, német protektorátus alatt vált, amikor a birodalom gazdasági támogatásáért cserébe feláldozta autonómiája nagy részét. Egy Jozef Tiso nevű katolikus papot neveztek ki államfővé, aki betiltott minden ellenzéki pártot, bevezette a cenzúrát, létrehozta a nemzetőrséget, és tovább szította az antiszemitizmust, amely már az *Anschluss* után Ausztriából menekülő zsidók tömeges érkezésekor felütötte a fejét. Népszámlálási adatok alapján ekkor 89 ezer zsidó élt az országban, ez a lakosság 3,4%-ának felelt meg.

A rendelet, amely szerint a 16 és 36 év közötti, férjezetlen zsidó nőknek holmijukkal együtt jelentkezniük kellett egy kijelölt gyülekezőhelyen, eleinte nem keltett aggodalmat, bár néhány előrelátó család kétségbeesetten próbálta elrejteni leányait a hatóságok elől. A felhívást a fiatal nők közül sokan izgalmas lehetőségnek találták, hogy világot lássanak, különösen, mert azt ígérték nekik, hamarosan hazatérhetnek. Naivitásuk miatt még nagyobb sokkot jelentett számukra, amikor a vonat Auschwitz kapujában tette le őket. Az ott rájuk váró szörnyűségekre pedig nem lehetett felkészülni.

Velük egy napon 999 német nő érkezett a ravensbrücki táborból, amely elérte 5000 fős kapacitását, és ekkor már nem tudott több rabot fogadni. Őket kimondottan arra válogatták össze, hogy a zsidó foglyok munkáját felügyeljék. A zsidó nők épületek bontásában, az építési terület megtisztításában, ásásban, föld- és építőanyag-hordásban, a mezőgazdaságban és szarvasmarha-tenyésztésben dolgoztak, felszabadítva a férfiakat a tábor bővítéséhez kapcsolódó, nehezebb fizikai munkákra. A szerető nagycsaládokból érkező fiatal nők, akik finom modorhoz és kényelmes élethez szoktak, hirtelen olyan közegben találták magukat, ahol ordítóztak velük, meztelenre vetkőztették, kopaszra borotválták, minden ok nélkül megbüntették és végkimerülésig dolgoztatták őket; a fagyos hajnali létszámellenőrzéseken a végtelenségig álltak vigyázzban, mezítláb gyalogoltak a sárban, minden falat élelemért meg kellett küzdeniük. Éhesen, betegen, rettegésben teltek a napjaik. A Ravensbrückből átszállított női kápók Rudolf Höss beszámolója szerint „elpusztíthatatlanságban, aljasságban, közönségességben, alávalóságban messze felülmúlták a férfiakat”.³ 1942 végére az első szlovákiai transzporttal érkező nők kétharmada halott volt.

Maga Auschwitz viszont egyre csak terebélyesedett. A megszállt Európa minden országából tömegesen deportálták ide a zsidókat: Franciaországból, Belgiumból, Görögországból, Jugoszláviából, Norvégiából és később Magyarországról is. Kétnaponta három vonat érkezett, mindegyik 50 marhavagonból állt, amelyekbe egyenként 80 foglyot zsúfoltak be. 1943 júniusában már négy, naponta 4736 holttest elégetésére alkalmas krematórium állt és működött folyamatosan. Az újonnan érkezők többségét – köztük egész családokat, csecsemőkkel és kisgyermekkel együtt – egyenesen a gázkamrába küldték.

A még megmaradt szlovákiai nők testben és lélekben megkeményedve próbáltak túlélni: a legundorítóbb feladatokat vállalták el, vagy a környező

földeken és a lágerirodákban munkát szerezve menekültek meg a gyengékre, betegekre és leromlott fizikai állapotú foglyokra váró megsemmisítéstől. Macadam szavaival élve „a túlélés mérleghintája” volt ez. A szerencsésebbek a „Kanadában” kaptak munkát – így nevezték azt a helyet, ahol a beérkező deportáltak személyes holmiját válogatták szét. A deportáltaknak ugyanis azt mondták, egy 30–45 kg-os csomagban magukkal vihetik a legszükségesebbeket. Takarók, kabátok, szemüvegek, evőeszközök, orvosi felszerelés, varrógépek, cipők, karórák, kisebb bútordarabok is akadtak a hatalmas raktárépületekben felhalmozott tárgyak között, amelyeket a szerencsésebb vagy élelmesebb foglyok egymást váltó csapatokban szortíroztak és pakoltak fel a Németországba tartó tehervonatokra. Későbbi becslések szerint hetente legalább két egytonnás szállítmány indult Berlinbe a bevagonírozott zsidók értékeivel.

A fiatal szlovákiai nők szüleinek sokáig fogalmuk sem volt arról, hová kerültek a lányaik. Időnként kaptak egy-egy levelezőlapot, rejtélyes utalásokkal rég elhunyt rokonokra, amelyek olyan talányosak, olykor olyan furcsák voltak, hogy sokan meggyőzték magukat: a lányok biztonságban vannak, és gondoskodnak róluk. Ám ahogy teltek a hónapok, egyre nőtt az aggodalom, különösen, amikor másokat is deportálni kezdtek. Macadam könyvének egyik legmegrázóbb jelenete, amint a még életben lévő nők megpillantják az új transzporttal érkező családtagjaikat, és pontosan tudják, milyen sors vár szüleikre és testvéreikre.

Sokat írtak már Auschwitzról, a túlélésért folytatott küzdelemről, a tífuszról, a gázkamrákról, a mind infernálisabb körülményekről, az éhezésről, a kegyetlenségről – és Macadam sem kerüli el a szörnyű részleteket. Az ilyen könyvekre óriási szükség van: emlékeztetik a mai olvasókat azokra az eseményekre, amelyeket sosem szabad elfelejtenünk.

A mű bemutatja a szlovákiai deportálások hátterét, a zsidó közösség háború előtti életét, az üldöztetés kibontakozását, és a lányaikat önként kényszermunkára küldő családok jóhiszeműségét. Felidézi a maroknyi túlélő keserűségét, amikor hazatérve azzal szembesültek, hogy a családjukat kiirtották, üzleteiket feldúlták, házukat és ingóságait a szomszédok eltulajdonították. A szlovák zsidóság 80%-a, 70 ezer ember veszett oda, de a háború után az egypártrendszerben nem lehetett a holokausztról beszélni. Az első transzport tagjai fiatal lányként hagyták el otthonukat, s három és fél évvel később koruknál sokkal idősebbnek látszó nőkként tértek vissza, akik túl sokat láttak, szenvedtek, túl sok mindenben mentek keresztül. Már

a puszta túlélés is gyanút keltett: vajon mit követtek el, milyen erkölcsi megalkuvás árán érték el azt, hogy ne pusztuljanak el ők is a többiekkel együtt?

A KÖNYV ZÁRÓKÉPE hosszú időre beleég az ember tudatába. Az egyik fiatal nő, Linda, aki túlélte Auschwitzot és a sok életet követelő halálmeneteket, a háborútól megtépzott, káoszba süllyedt országon átvándorolva, miután megmenekült a nemi erőszak állandó fenyegetésétől is, végül egy hazafelé tartó vonaton találja magát. A vagonok tömve vannak menekültekkel, így Linda fölmászik a tetőre, onnan nézi a lassan elvonuló tájat, amelyet nem tarkítanak szögesdrótok, őrtornyok, ahol nincsenek fegyveres őrök, és csak ekkor tudatosul benne, hogy szabad, tavasz van, és a fák zöldbe borulnak.

A szerző előszava

„TÚL KEVÉS, TÚL KÉSŐN” – jegyzi meg Ružena Gräber Knieža németül. A telefonvonal recseg. A férjem, aki tolmácsol nekem, megvonja a vállát. Ekkor még Ružena volt az egyetlen túlélő az első auschwitzi transzportból, akit sikerült felkutatnom: az 1649. számú fogoly. Néhány hónapja meggyeztünk, hogy interjút ad az Auschwitzba érkező első nőkről szóló dokumentumfilmemhez, de az egészségi állapotom nem engedte meg, hogy Svájcba utazzam, és személyesen beszélhessek vele. Most pedig ő beteg.

Próbálom elmagyarázni neki, hogy főképp Szlovákiáról szeretném kérdezni, és arról, hogyan gyűjtötte össze és árulta el ezeket a lányokat a saját kormányuk.

„Nem akarok még ilyen kevéssel a halálom előtt is Auschwitzra gondolni” – sóhajtja.

Ki róhatná fel ezt egy 92 éves asszonynak?

Köszönőlevelet küldök neki, és megkeresem a beszámolóját a USC Soá Alapítvány Vizuális Történelmi Archívumában. Németül van. Le tudjuk fordítani, de sajnos az alapítvány nem arról kérdezte, amire én kíváncsi lennék. A kérdések már azóta motoszkálnak bennem, amióta 25 évvel ezelőtt, 1992-ben találkoztam és együtt dolgoztam Rena Kornreich Gelissennel, aki szintén az első transzporttal érkezett a haláltáborba. Amióta megírtam a *Rena's Promise: A Story of Sisters in Auschwitz* (Rena fogadalma: Két nővér Auschwitzban) című könyvemet,¹ az első transzportból több nő családja is megkeresett, hogy elmeséljék unokatestvérük, nagynénjük, édesanyjuk vagy nagyanyjuk történetét. Mindaz, amit tőlük megtudtam, csak még több kérdést vetett fel.

A családtagok beszámolóiról hang- és filmfelvételeket készítettem, de amíg nem találtam olyan túlélőt, aki hajlandó lett volna személyesen beszél-

getni velem – amihez a családja is hozzájárult –, addig nem kaphattam választ a kérdésekre, amelyek foglalkoztattak. Persze megértem a rokono-
kat, hogy óvni szeretnék az idős asszonyokat: ha valaki túlélte három évet
Auschwitzban vagy más haláltáborokban, s már betöltötte a kilencvenet,
miért akarna visszagondolni a borzalmas élményekre?

Senkinek sem szeretnék fájdalmat okozni a múlt kísérteteinek felidézé-
sével, különösen nem ezeknek a csodálatos asszonyoknak.

Egy évvel a Ruženával folytatott telefonbeszélgetés után e-mailt küldtem
az úgynevezett második generációs családoknak (a túlélők gyermekeinek),
amelyben arról érdeklődtem, részt vennének-e egy közös megemlékezésen
az első, Szlovákiából induló transzport 75. évfordulója alkalmából. Töb-
ben is érdeklődésüket fejezték ki, de végül csak három család jött el: Erna
és Fela Dranger fiai (Avi és Akiva) Izraelből; Ida Eigerman Newman család-
ja (Tammy és Sharon, valamint Tammy gyermekei: Daniella és Jonathan)
az Amerikai Egyesült Államokból; és Marta F. Gregor lánya (Orna) Auszt-
ráliából. Aztán két héttel a találkozót megelőzően megtudtam, hogy a 92 éves Edith
Friedman Grosman (#1970) lesz a megemlékezési ceremónia díszvendége.
Néhány nappal később beszélgettem vele FaceTime-on. Azonnal kölcsönös
rokonszenv ébredt bennünk, és azt mondta, szívesen találkozna velem
és filmes stábommal Szlovákiában. Két hétre rá már ott ültem vele egy
szovjet stílusú, szörnyű ízléssel berendezett hotelszoba piszkosfehér falai
között, és végre feltehettem neki azokat a kérdéseket, amelyekről 25 év-
vel korábban még nem tudtam, hogy meg kellene kérdeznem őket Rena
Kornreichtől (#1716).

Renához hasonlóan Edith is eleven, gyors észjárású, okos asszony. Apró,
madárcsontú teremtség, akinek a jelenléte beragyogja a szobát. A rövid
együtt töltött idő alatt gondolatban elrepített a kaszárnyához, ahol őt és tár-
sait fogva tartották, és az állomásra, ahonnan deportálták őket. A megemlé-
kezésen jelen volt Szlovákia köztársasági elnöke és miniszterelnöke, Izrael
szlovákiai nagykövete és a holokauszt más túlélőinek gyermekei. Köny-
nyekkel és ölelésekkel adóztunk az áldozatok emlékének, és a velem utazó
másodgenerációs csoport tagjai hamar megtalálták a hangot a szlovák má-
sodgenerációs családokkal. Egyhetes ott-tartózkodásunk végén a férjem
így szólt hozzám:

„Erről nem elég egy dokumentumfilm. Könyvet kellene írnod.”

Auschwitzról nem könnyű írni. Nem olyan feladat, amelyet félvállról
lehetne venni, Edithtel az oldalamon mégis úgy éreztem, szívesen megpró-

bálnám. Ám nem emlékiratot akartam papírra vetni. Mindenkit bele akartam venni, vagy legalábbis mindazokat, akikről információhoz jutok, és be tudom illeszteni őket ebbe a komplex történetbe. Kanadában találtam egy újabb túlélőt, Ella Rutmant (#1950), és Torontóba repültem, hogy megszervezzem találkozásukat Edithtel. A két idős nő emlékezett egymásra, de még ennyi esztendővel a hátuk mögött is óvatosak voltak. Miközben szlovákul váltottak néhány szót, Edith szenvedő pillantást vetett rám. Nem volt olyan örömteli a viszontlátás, mint képzeltem: rá kellett jönnöm, hogy Edith annak idején nem kedvelte Ellát. Feszengve és hűvösen társalogtak, amíg egy nagytábor elő nem került, amellyel megnézték a számot a bal alkarjukon.

„Már nem látom rendesen, annyira megfakult” – jegyezte meg Edith.

Az idő múlásával az emlékek is kezdtek halványulni, de az igazság ott volt, csak tudni kellett, hol keressük. Egy nap Edithtel régi fényképeket nézegettünk, amikor az egyik felismertem Ružena Gräber Kniežát.

„Ismerte Ruženát?” – kérdeztem.

„Persze! – vágta rá Edith, mintha mi sem volna természetesebb. – Osztálytársak voltunk, és a háború után is jó barátságban maradtunk vele és a férjével, Emil Kniežával.² Emil is író volt, mint az én férjem. Többször meglátogattuk őket Svájcban.”

A kör bezárult.

AZ ELSŐ TRANSPORTBÓL sokan ismerték egymást a deportálásuk előtt: egy városban vagy faluban éltek, egy iskolába vagy zsinagógába jártak. A USC Soá Alapítvány Vizuális Történelmi Archívumában azonban ritkán említik őket a lánykori nevükön. A túlélők inkább beceneveket használnak vagy személyleírást adnak, amikor társaikról beszélnek. Így nehéz kinyomozni, hogy az illető is az első transzporttal érkezett-e a táborba. Edith másik iskolatársa, Margie Becker (#1955) visszaemlékezése azon ritka beszámolóik közé tartozik, amelyek teljes neveket tartalmaznak. Ennek alapján, a fennmaradt osztályfénykép segítségével Edith név szerint tudta azonosítani a legtöbb lányt. Korábban eszembe sem jutott megkérdezni tőle, ismeri-e Ruženát, mert a deportáltak listáján Ružena lakóhelyeként másik város szerepel. Nem tudtam, hogy fiatal lányként Homonnán lakott. Bárcsak akkor kezdtem volna a kutatást, amikor még mindannyian éltek!

Épp az utolsó simításokat végeztem a könyvön, amikor érkezett egy e-mail:

Nagyanyámat az első transzporttal vitték Auschwitzba. Emlékszem a történeteire. Könyvet is írt a deportálásról, de később kidobta, mondván, úgysem hinné el senki. Írásos tanúságtételének első oldala megmaradt, és nálam van. A nagymamámat Kornelia (Nicha) Gelbovának hívták, a szlovákiai Homonnán élt, 1918-ban született.

Már nyitottam is meg az Excel táblázatot, amelyben a lányok adatait gyűjtöttem: név, lakóhely, életkor. Megtaláltam Kornelia Gelbovát: a Jad Vasemben őrzött eredeti lista 232. helyén szerepel. Még érdekesebb azonban, hogy Ružena Gräber Knieža beszámolójában Kornelia húgának a neve bukkan fel. Együtt voltak Ravensbrückben. A Gelbova nővérek neve ugyanazon az oldalon található a listán, mint azé a három lányé, akiknek az életébe hamarosan mélyebben is betekintünk: Edith és Lea Friedmané és barátnőjüké, Adela Grossé. Ugyanitt olvasható két másik ismerős név: Rena Kornreich és Erna Dranger.

Miközben a könyvet írtam, az egyik legfőbb törekvésem az volt, hogy pontos legyek. Folytonosan amiatt aggódtam, hogy a dátumokat és az időrendet helyesen tüntessem fel, és a bemutatott események is a valóságnak megfelelő sorrendet kövessék. Edith azzal biztatott, hogy ez úgysem sikerülhet tökéletesen. Senki sem képes ilyen pontosan beszámolni a történetekről. Ahhoz túl hatalmas a téma.

„Na és akkor mi van, ha nem pontos a dátum? A lényege az, hogy megtörtént.”

Csak remélni tudom, hogy így van.

Ez a történet több elbeszélésen alapul. A legfontosabbak a tanúkkal, a túlélőkkel és családtagjaikkal készített interjúim, valamint a USC Soá Alapítvány Vizuális Történelmi Archívumában talált beszámolók. A mélyebb kidolgozottság, valamint a kor társadalmi-politikai légkörének megjelenítése érdekében a személyes történetek mellett emlékiratokat, a témához kapcsolódó irodalmat és történelmi dokumentumokat is felhasználtam. Arra törekedtem, hogy amennyire csak lehet, hű képet fessek az Auschwitzba induló első „hivatalos” zsidó transzport lányairól és fiatal asszonyairól. Ennek érdekében a művészi szabadsággal is éltem, ahol ezt dramaturgiai szempontból szükségesnek ítéltam. Amikor *idézőjelet* használok, ott szó szerint emeltem át a mondatokat a túlélők vagy tanúk személyes beszámolóiból. Más esetekben, a teljesebbé tételük érdekében, saját belátásom szerint kiegészítettem egyes jeleneteket vagy párbeszédeket, de csakis akkor,

ha a megkérdezettek említettek hasonlót, csak nem fejtették ki bővebben. Ilyenkor *gondolatjelet* használok a szövegben.

Mélységes hálával tartozom Edith Grosmannak és hozzátartozóinak, valamint a Gross, Gelissen és Brandel család tagjainak, akik befogadtak maguk közé, és tiszteletbeli rokonként bántak velem.

„Olyan vagy nekünk, mintha unokatestvérünk volnál” – mondta Edith, amikor a 94. születésnapját ünnepeltük a fiával, menyével, unokáival és déd-unokáival, akik közül egy még csak készült világra jönni. Nagy megtiszteltetés és kiváltság, hogy része lehetek e csodálatos nők életének, és papírra vethetem a történetüket. Tizenévesként kerültek Auschwitzba. Nagyon kevesen tértek haza közülük. Túlélésük krónikája minden lánynak és nőnek szól, az egész világon. Ez az ő történetük.

Főbb szereplők

MIVEL AZ ELSŐ TRANSZPORTTAL több Edith, Magda, Friedman és Neuman is utazott, megkülönböztetésük érdekében némelyikük keresztnévét becézett formában használom. A főszereplőket valódi nevükön, vagy azon a néven említem, amely a deportálási listán szerepelt. (A lányok valami okból gyakran a becenevüket diktálták be, ezért elsősorban a listát vettem alapul.) Az azonos keresztnévek megkülönböztetésére egy általam választott becézett formában utalok az illetőre (például Margaret helyett Mara). Ha kettőnél több személynek ugyanaz a keresztnéve, a vezetéknévükkel együtt vagy módosított formában utalok rájuk, például a Magda és az Edith (Edita) is igen gyakori név volt akkoriban. Remélem, a szereplők családja megérti, miért volt szükség ezekre az apró változtatásokra. Természetesen távol áll tőlem, hogy bárkit is megsértsek. A célom, hogy az olvasó egyértelműen azonosítani tudja a szereplőket, és így könnyebben azonosulhasson velük.

Az első transzporttal utazó szlovák nők város vagy régió szerint

Homonna (Humenné)

Edith Friedman, #1970

Lea Friedman, Edith nővére, #1969

Helena Citron, #1971

Irena Fein, #1564

Margie (Margita) Becker, #1955

Rena Kornreich (eredetileg a lengyelországi Tyliczből), #1716

Erna Dranger (eredetileg a lengyelországi Tyliczből), #1718

Dina Dranger (eredetileg a lengyelországi Tyliczből), #1528

Sara Bleich (eredetileg a lengyelországi Krynicából), #1966

Ria Hans, #1980

Maja (Magda) Hans, # ismeretlen
Adela Gross, # ismeretlen
Žena Haber, # ismeretlen
Debora Gross, nem deportálták
Zuzana Sermer, nem deportálták
Ružinka Citron Grauber, # ismeretlen

Nagymihály (Michalovce)

Regina Schwartz (és testvérei Celia, Mimi és Helena), #1064
Alice Ičovič, #1221

Poprád (Poprad) és környéke

Martha Mangel, #1741
Eta Zimmerspitz, #1756
Fanny Zimmerspitz, #1755
Piri Rand-Slonovic, #1342
Rose (Edith) Grauber, #1371

Eperjes (Prešov)

Magda Amster, #ismeretlen
Hartmann Magduska (Magda), #ismeretlen
Hartmann Nusi (Olga vagy Olinka), #ismeretlen
Ida Eigerman (eredetileg a lengyelországi Nowy Sączból), #1930
Edie (Edith) Friedman, #1949*
Ella Friedman, #1950*
Elena Zuckermenn, #1735
Katah, Kató (Katarina) Danzinger (a Hertzka-levelekben említett lány),
#1843
Linda (Libusha) Reich, #1173
Joan Rosner, #1188
Matilda Friedman, #1890*
Marta F. Friedman, #1796*

Sztropkó (Stropkov) és környéke

Mara (Margaret) Friedman, #1019*

* Nem áll rokonságban Edith és Lea Friedmannal.

Bertha Berkowitz, #1048
Ružena Gräber Knieža, #1649

A második szlovák transzporton utazó nők

Dr. Mancini (Manca) Schwalbova, #2675

Madge (Magda) Hellinger, #2318

Danka Kornreich, #2775

ELSŐ RÉSZ

Szlovákia térképe az 1942-es országhatárokkal és néhány város feltüntetésével, amelyekből az első auschwitzi transzportra összegyűjtötték a nőket. Rózsahegy (Ružomberok) nem a deportálások miatt szerepel a térképen, hanem azért, mert 1944-ben német bombatámadás érte, amelyben több homonnai család életét vesztette.

© HEATHER DUNE MACADAM; RAJZOLTA: VARVARA VEDUKHINA.

Első fejezet¹

„Szomorú dolog ez, talán még rosszabb,
mint a csillagok, amelyekkel megbélyegeztek minket [...] mert ez most a gyermekeinket érinti.”

LADISLAV GROSZMAN: *Nevesta* (A menyasszony)²

1942. február 28., szombat

A SZÓBESZÉD ÚGY INDULT, ahogyan általában szokott. Csak egy megérzés volt, a gyomor megmagyarázhatatlan összeszorulása. Csak egy pletyka. Mit tehetnek még a zsidókkal? Mintha még az időjárás is ellenük fordult volna. Soha még ilyen zord telet nem láttak, mint akkor. Embermagas hófúvások mindenütt. Ha a kormánynak lett volna egy csöpp esze, megtiltja az apró termetű lakosoknak, hogy kitegyék a lábukat otthonról, nehogy eltűnjenek a hóban. A sok lapátolástól már mindenkinek fájt a dereka. Az utcák játszótérre változtak: a gyerekeknek nem volt ugyan szánkójuk, de vígan csúszkáltak a fenekükön. A szánkázás lett az új nemzeti sport, na meg a jégen hanyatt esés.

A hőmérséklet minden hózápor után fagypontra alá süllyedt, és viharos szellőkések érkeztek a Magas-Tátra felől. A vékony és vastag kabátokon egyaránt áthatoló jeges fuvallat, részrehajlás nélkül, a szegényeket és gazdagokat egyaránt, kíméletlenül megvacogtatta. Még a legjobban szabott ruhák alá is behatolt a varrások mentén, és éles fogaival kegyetlenül a húsbá mart. Vörösre és sebesre fújta a kezeket és ajkakat. Az emberek a maradék libazsírjukat kenték az orrukba, hogy ne vérezzen. Ahogy a hideg